

II. Abdülhamid Döneminde Dâülkelp (Köpek Hastalığı-Kuduz) Tedavihanesi

Remzi Çavuş*

Özet

Pasteur'un 1885 yılında başarılı bir şekilde insana uygulamış olduğu kuduz aşısı Fransa'da ve dünyanın başka ülkelerinde kuduz tedavisiyle ilgili sağlık merkezlerinin kurulmasına zemin oluşturmuştur. Osmanlı Devleti zaman kaybetmeden Pasteur'dan eğitim almak üzere Fransa'ya üç önemli hekim göndermiş ve ilgili heyetin geri dönmesiyle de Ocak 1887'de İstanbul'da, kuduz ve bakteriyoloji üzerine çalışmak üzere, Zoeros Paşa'nın yönetiminde Dâülkelp Tedavihanesi açılmıştır. Sadece başkentte böyle bir tedavi merkezinin açılmasının tüm ülkenin ihtiyacını karşılamayacağını farkında olan yönetim, zamanla merkezden uzak olan büyük vilayetlerde de benzer sağlık merkezleri kurmuştur. Fakat hastanelerin mevcudiyeti ve mikrobiyoloji üzerine yapılan çalışmalar kuduzla ilgili problemi çözmede tek başına yeterli olmamıştır. Köpek ve kedi beslemenin yaygın olduğu kırsal kesimlerde, insanların kuduz hastalığıyla ilgili bilinçlendirilmesi gerekmiştir. Bu ise broşürler dağıtılmasına, konferanslar verilmesine ve yerel yöneticilerin yaptığı uyarılara rağmen tam olarak başarılamamıştır. Buna bağlı olarak Osmanlı ülkesinde, kesin tedavisi olan kuduzdan dolayı insan ölümleri devam etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kuduz, köpek, Dâülkelp, Pasteur, Bakteriyoloji

Dâülkelp (Dog disease-Rabies) Treatment Center During the Era of Abdülhamid II

Abstract

The rabies vaccine, which Pasteur successfully administered to humans in 1885, laid the groundwork for the establishment of health centers for the treatment of rabies in France and other countries around the world. The Ottoman Empire didn't lose any time and sent three important medical doctors to France, in order to receive training from Pasteur. After the

* Dr., Araştırmacı Yazar, tebulucu@hotmail.com, (Makale gönderim tarihi: 25.11.2016; makale kabul tarihi: 14.02.2017).

delegation returned, the Dâülkelp Treatment Center for rabies and bacteriology was established in Istanbul in January 1887 under the administration of Zoeros Pascha. The Ottoman Empire was aware of the fact that the opening of such a treatment center in the capital city alone will not meet the needs of the whole country and in time they established similar health centers in other big cities, far away from the center. However, the availability of hospitals and studies on microbiology alone were not sufficient to solve the problem of rabies. In rural areas, where it was common to look after cats and dogs, the people had to be educated about the rabies disease. This was not fully achieved despite the distribution of brochures, conferences and warnings from local administrators. As a result people in the Ottoman Empire continued to die from rabies, although there was a definitive treatment.

Keywords: Rabies, Dog, Dâülkelp, Pasteur, Bacteriology

Bugün için bile öldürücü olan kuduz virüsü, genel itibariyle, bunu taşıyan canlıların ısırmasıyla insanlara geçmektedir. Virüs, hayvanın salya, gözyaşı, idrar ve diğer vücut sıvılarında olabilir. Virüsün ısırılma bölgesinden merkezî sinir sistemine ulaşması, günlerce ve haftalarca sürebilir. Fakat hastalığın açık belirtileri başlamasıyla yani virüsün merkezî sinir sistemine ulaşmasından sonra tedavinin başarıya ulaşma ihtimali yok olma derecesine gelir. Bu nedenle kendisine virüs bulaşan kişi olabildiğince erken bir şekilde sağlık kuruluşlarına müracaat etmeli ve tedaviye başlamalıdır.¹

Kedi, kurt, yarası, tilki, çakal ve köpek gibi birçok hayvan kuduz virüsü taşımakta ve çevresindeki başka canlılara yaymaktadır. Fakat toplumsal bölgelerde insanlara kuduz virüsünü en fazla bulaştıran hayvan köpek olduğundan bu hastalık “köpek hastalığı” olarak meşhur olmuştur. Osmanlı Devleti de kuduz hastalığıyla ilgili hastane kurarken adını Dâülkelp (köpek hastalığı) Tedavihanesi koymuştur.

¹ Metin Özsoy, Selçuk Yakıştıran, Erkan Özkan, “2000 Yılında Kuduz Aşı Merkezine Başvuran Hastaların Değerlendirilmesi” , *Türk Hijyen ve Deneysel Biyoloji Dergisi*, 2002, Cilt 59, No 1, 2, 3, ss. 1-6, s. 2; Güler Kanra, Ateş Kara, “Kuduz; Patogenez, Tanı ve Profilaksi” , *Hacettepe Tıp Dergisi*, 32 (2), 2001, ss. 114 – 124, s. 114, 115.

XIX. yüzyılın sonlarına yaklaşıldığı yıllarda Osmanlı ülkesinde, kırsal yerleşimlerdeki hanelerin çoğunda köpek beslenmektedir ve İstanbul'daki köpek sayısı ise 60 bini geçmiştir.² Yani kuduzun en etkili yayıcısı olan köpek, Osmanlı ülkesinde sayı olarak oldukça fazla ve yaygındır. Fakat İstanbul'daki köpek sayısını göz önünde bulundurarak herhangi bir köpekte görülen kuduz hastalığının diğerlerine hızlı bir şekilde bulaşmış olabileceğini ve önü alınamaz bir felaketin ortaya çıktığını düşünemeyiz. Çünkü köpekler yaşamaya alışmış oldukları mahallelerin dışına pek çıkmadıkları gibi aşırı baskıya maruz kalmayan kuduz köpekler bir başka köpeğe veya insanlara saldırmamıştır. Ayrıca diğer köpekler de kuduz köpeklerden uzak durmayı tercih etmiştir. Dolayısıyla da bir veya birkaç köpekte ortaya çıkan kuduz önü alınamaz bir şekilde yayılmamıştır.³

Kuduz, genel itibarıyla insanlara köpek ısırmasıyla geçse de başka canlıların da insanlara kuduz bulaştırdığı görülmektedir. Bu durum hastane kayıtlarından görülebildiği gibi dönemin gazetelerinden de okunabilmektedir. Özellikle bol miktarda günlük haber veren gazetelerde köpek ısırmalarına sık rastlansa da nadiren de olsa kedi ve kurt ısırmaları görülmektedir.⁴ Zoeros Paşa'nın hazırlamış olduğu istatistiğe göre, 1887 senesi başlarından 1898 senesi sonuna kadar tedavi edilen 2521 hastanın 2345'i köpek, 72'si kurt, 38'i kedi, 34'ü çakal, 12'si at, 9'u eşek, 6'sı insan, 3'ü domuz, 2'si sırtlan tarafından ısırılmıştır.⁵ Dâülkelp Tedavihanesi ve Bakteriyolojihane Müdürü Remlinger'in verdiği istatistiksel bilgilere göre, 1901-1909 yılları arasında sekiz senede Dâülkelp Tedavihanesi'nde tedavi edilen hasta sayısı 6808 kişidir. Bunların ise 6349'u köpek, 193'ü kedi, 80'i kurt, 74'ü

² *DH. MKT*, 889/94, 9 B 1324 (29 Ağustos 1906); Taner Timur, "Köpekler", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. 5, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, 1994, İstanbul, s. 87-89.

³ *Mecmua-i Fünun-ı Baytariye*, Yıl. 2, nr. 2, Teşrinievvel 1325 (Ekim 1909), s. 42, 44.

⁴ *Sabah*, nr. 3690, 23 Şubat 1900, s. 3; *İkdam*, nr. 26, 27 Ağustos 1894, s. 3; *İkdam*, nr. 29, 30 Ağustos 1894, s. 3; *İkdam*, nr. 43, 13 Eylül 1894, s. 3; *İkdam*, nr. 2328, 20 Aralık 1900, s. 3.

⁵ *YEE*, 340/3, 1317 (1901).

çakal, 37'si eşek, 27'si insan, 17'si at, 11'i inek, 9'u fare, 5'i katır, 2'si sırtlan, 1'i koyun, 1' keçi ve 1'i deve tarafından ısırılmıştır.⁶

İnsanlar yıllarca kuduzla karşı kesin bir tedavi metodu bulamamakla beraber kuduz hayvan tarafından ısırılmış yerin kızgın bir demirle dağlanması dünyanın birçok yerinde ve Pasteur'un memleketi Fransa'da en yaygın yöntem olarak kullanılmıştır.⁷ Fakat kızgın demirle dağlama veya daha başka tedavi yöntemlerinden tatmin edici sonuçlar elde edilememiştir.⁸ Pasteur'un kuduz aşısını keşfinden önce yıllık olarak Fransa'da 30, Almanya'da 70 (Zoeros Paşa, Hüseyin remzi Bey ve Hüsnü Bey'den oluşan heyet Paris'e Pasteur'un yanına gittiklerinde Amerika'dan ve Avrupa ülkelerinin genelinden tıpçıların da kuduzla ilgili eğitim almak üzere buraya geldiğini fakat Almanlardan bir kişinin bile gelmediğini görmüşlerdir. Bu durumun Pasteur'un Fransız olmasından kaynaklanmış olabileceğine kanaat getirilmiştir), İngiltere'de 25, Avusturya'da 58 kişi kuduz olmuştur.⁹ Bunların resmî sayılar olduğunu, kayıtlara geçmemiş olan vakaların bu sayılardan çok daha yüksek olabileceğini kabul etmek gerekir.

Pasteur, kuduz üzerine yaptığı çalışmalardan ilk parlak sonucu 1884'te köpekler üzerinde elde etmiştir. Aşığı 6 Temmuz 1885'te, ilk defa bir insanda uygulamaya başlamıştır. Tedaviye alınan ilk kişi, kuduz bir köpek tarafından 14 yerinden ısırılan dokuz yaşında bir çocuktur ve bu tedaviden on günlük bir zaman zarfında olumlu sonuç alınmıştır.¹⁰ Bundan sonra da bu metotla tedaviler devam ettirilmiştir. Pasteur'un

⁶ *Mecmua-i Fünun-ı Baytariye*, Sene 2, nr. 2, Teşrinievvel 1325 (Ekim 1909), s. 45.

⁷ *Sabah*, nr. 2224, 13 Teşrinievvel 1895 (26 Ekim 1895)), s. 3; Cemal Yıldırım, *Bilimin Öncüleri*, Tübitak, İstanbul, 1999, s. 159.

⁸ Doktor Osman Macit, *Kuduz*, Osmanlı Meziyet-i İktisadiye Kütüphanesi, İstanbul, 1327, s. 103.

⁹ Y. PRK. SGE, 2/73, 4 L 1303 (6 Temmuz 1886); Macit, *Kuduz*, s. 8.

¹⁰ C. İsmail, "Pastör'ün Hayatı", *Musavver Fen ve Edeb*, nr. 66, 23 Teşrinisani 1316 (5 Kasım 1900), s. 44, 45; Nail Uçar, "Pasteur'un Bıraktığı Kutsal Emanetler", *Yıllarboyu Tarih*, S. 4, Nisan 1980, ss. 25-27, s. 27; İrfan Elmacı, "Bilimsel ve Teknolojik Açından Osmanlı İmparatorluğu'nda XVIII. Yüzyıldan XIX. Yüzyıla Çiçek Aşısı ve Kuduz Aşısı", *Bellekten*, S. 285, Ağustos 2015, ss. 611-626, s. 617.

yaptığı başarılı tedaviler dünya basınında ve Osmanlı gazetelerinde de yerini bulmuştur.¹¹

II. Abdülhamid, kuduz üzerine yapılmakta olan çalışmalarını öğrendikten sonra, Pasteur'un çalışmalarına bilim camiasının nasıl baktığını, Pasteur'a hangi devlet veya devlet adamlarının destek verip vermediğini öğrenmiş; bu bilim adamına ve kurmuş olduğu sağlık kurumuna gerekli desteği vermeye ve onun sağlık hizmetinden Osmanlı halkını faydalandırmaya karar vermiştir. II. Abdülhamid, 26 Ekim 1885'te kuduz aşısını bilim dünyasına tanıtan Pasteur'a verilmek üzere birinci dereceden bir mecidî nişan ve kuduzla ilgili enstitüye de bağışlanmak üzere on bin frank parayla, Zoeros Paşa, Hüseyin Remzi Bey ve Hüseyin Hüsnü Bey'den oluşan bir heyeti 8 Haziran 1886'da Paris'e göndermiştir (Zoeros Paşa'nın İstanbul'a göndermiş olduğu yazıdan anlaşıldığına göre, bu nişan ve para desteği Osmanlı heyetini, Paris'teki çalışmalar esnasında, ayrıcalıklı bir duruma getirmiştir). Zoeros Paşa'nın yazışmalarından anlaşıldığına göre Pasteur, kendisine gönderilen Osmanlı heyetini çok iyi karşılamış, aşı hakkında gerekli bilgilendirmeleri yapmış ve bundan sonra gerekecek olan ilmî desteği yapmaya da devam edeceğini vaat etmiştir. Altı aya yakın bir süre Paris'te kalan bu heyet, Aralık 1886'da İstanbul'a dönmüştür. 1887 yılının Ocak ayı içinde İstanbul'da Dâülkelp ve Bakterioloji Ameliyathanesi açılmış; dünyanın üçüncü ve doğunun ilk kuduz müessesesi olan bu kurumun başına Zoeros Paşa getirilmiştir.¹² İlk

¹¹ *The Times*, 7 November 1885, s. 9; *The Times* 11 November 1885, s. 5; *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 2016, 16 Mart 1885, s. 4.

¹² *İ. DH*, 989/ 78144, 17 Mayıs 1302 (30 Mayıs 1886); *Y. PRK.SH*, 4/56, 17 R 1311 (28 Eylül 1893); *DH. MKT*, 1381/5, 1 Ra 1304 (28 Kasım 1886); *Y. PRK.SGE*, 2/73, 4 L 1304 (26 Haziran 1887); *İkdam*, nr. 30, 31 Ağustos 1894, s. 2; *Servet-i Fünun*, nr. 217, 27 Nisan 1311 (10 Mayıs 1895), s. 35; *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 2617, 2 Mart 1887, s. 1; Elmacı, "Bilimsel ve Teknolojik...", s. 620, 621; Emre Kocaoğlu, "Doktor Hüseyin Remzi Bey, Hayatı, Eserleri ve Bilimsel Bir Diyalogu", *Lokman Hekim Dergisi*, 2015, 5 (2), s. 70; Nuran Yıldırım, "Kuduz Hastanesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, c. 5, s. 212; Ekrem Kadri Unat, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Mikrobiyoloji Tarihçesi Üzerine Bir Deneme", *Mikrobiyoloji Bülteni*, c. 4, S. 3, Yıl: 1970, s. 163, 164; Aydın Talay, *Sultan Abdülhamid*, Risale, İstanbul, 1991, s. 267, 268; Hüseyin Remzi, *Kuduz İleti ve Tedavisi*,

aşığı 3 Haziran 1887’de uygulamış olan bu kurumun adı 1894’te Dâülkelp Ameliyathanesi olmuştur.¹³

1887 yılı ocak ayında Demirkapı’daki Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane içinde kurulan Dâülkelp Tedavihanesi, 1903 senesinde Selimiye yakınlarına taşınmıştır. 1905 senesinde kuduz tedavisi için Haydarpaşa’da Tazıcılar Ahır karşılarında bulunan binaya ilaveten bir yer kurulmasına karar verilmiştir.¹⁴ 1910 yılına gelindiğinde ise tedavihane Sultanahmet’te kiralanan bir konağa nakledilmiştir.¹⁵

Dâülkelp Tedavihanesi, işleyiş olarak Tıbbiye-i Mülkiye Nezareti’ne bütçe olarak ise Dâhiliye Nezareti’ne bağlı olmuştur. Bu kurum, ilk yıllarda hem kuduzla hem de bakteriyoloji ile ilgilenmiştir. İstanbul sularının tahlili ve veba gibi hastalıkların tetkiki gibi işler de yapmıştır. Bundan dolayı da Daülkep ve Bakteriyoloji Ameliyathanesi olarak bilinmiştir.¹⁶

İstanbul’da, kuduz tedavisi ve bakteriyoloji çalışmaları 1893 yılına kadar birlikte yapılmıştır. 1893 yılında İstanbul’da ve diğer vilayetlerde şiddetli bir kolera hastalığı ortaya çıkınca bakteriyoloji çalışmalarının ayrı bir binada yapılmasının gerekliliği daha iyi anlaşılmış ve müstakil

Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye Matbaası, 1306, s. 126. Fransa’ya sonraki yıllarda da kuduz ve mikrobiyoloji üzerine araştırmalar yapmak üzere kişiler gönderilmiştir (Celal Muhtar, Hasan Zühtü, Rifat Hüsamettin). Unat, a.g.m., s. 163.

¹³ Y. PRK.SH, 4/56, 16 Eylül 1309 (28 Eylül 1893); İ. DH, 989/78144, 25 Ş 1303 (29 Mayıs 1886); DH. MKT, 1381/5, 1 Ra 1304 (28 Kasım 1886); Y. PRK.SGE, 2/73, 4 L 1303 (6 Temmuz 1886); İkdâm, nr. 30, 31 Ağustos 1894, s. 2; Servet-i Fünun, nr. 217, 27 Nisan 1311 (10 Mayıs 1895), s. 35; Tercüman-ı Hakikat, nr. 2617, 2 Mart 1887, s. 1; Elmacı, a.g.m., s. 620, 621; Kocaoğlu, a.g.m., s. 70; Yıldırım, a.g.m., s. 212; Unat, “Osmanlı İmparatorluğu’nda ...”, s. 163, 164; Talay, a.g.e., s. 267, 268; Hüseyin Remzi, a.g.e., s. 126; Cumhuriyet, nr. 15863, 25 Eylül 1968, s. 2.

¹⁴ BEO, 2236/167680, 28 N 1321 (18 Aralık 1903); BEO, 2683/201208, 11 Ş 1323 (11 Ekim 1905); Yıldırım, a.g.m., s. 212-213.

¹⁵ DH. İD, 47/8, 6 Za 1328 (9 Kasım 1910); DH. EUM. THR, 55/44/11, 27 Za 1328 (30 Kasım 1910).

¹⁶ DH. MKT, 2248/59, 13 Ca 1317 (18 Eylül 1899); Zoeros Paşa, “Dâülkelp Ameliyathanesi”, *Nevsal-i Afiyet*, İstanbul, 1315 (1899), s. 96-98; Cumhuriyet, nr. 15863, 25 Eylül 1968, s. 2.

bir binanın kurulmasına karar verilmiştir. Bunun üzerine de Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane içinde Dr. Maurice Nicolle'in yönetiminde, Kasım 1893 tarihinde Bakteriyolojihane kurulmuştur.¹⁷ Gerekli araç ve gereçleri ve çalışacak uzmanlarının bir kısmı Avrupa'dan getirilmiş olan bakteriyolojihaneye suların ve gıdaların tahlil edilmesinden, mikrop temelli hastalıkların incelemelerinin yapılmasına ve tıp öğrencilerine mikrobiyoloji derslerinin anlatılmasına kadar birçok vazife verilmiştir.¹⁸

Dâülkelp Tedavihanesi, kurulduğu ilk günlerde tedaviye başlayamadığından bazı hastalar Paris'e gönderilmiştir.¹⁹ Çünkü Paris'ten dönen heyetin gerekli alt yapıyı ve aşıları hazırlaması aylarca zaman almıştır. Dolayısıyla da ilk aşı, tedavihanenin kuruluşundan yaklaşık beş ay sonra uygulanabilmiştir.

Ocak 1887'de kuruluşundan 1899 yılına kadar Dâülkelp Tedavihanesi'nin müdürlüğünü Zoeros Paşa yapmıştır. 1899'da Dâülkelp Tedavihanesi'nin başına Auguste C. Marie, 1900'de ise P. Remlinger getirilmiştir.²⁰ Uzun süre bu kurumun müdürlüğünü yapan Remlinger tıp ve veterinerlik öğrencilerine de ders anlatmıştır.²¹

Dönemin yazışmaları incelendiğinde, yıllarca Dâülkelp Tedavihanesi ve Bakteriyolojihane'nin aylık 114 lira maaşla müdürlüğünü yapmış olan Remlinger hakkında şikâyetler olduğu anlaşılmaktadır.²² Dâülkelp Ameliyathanesi müdür yardımcısı Ali Rıza Efendi, kuduzla ilgili yeni gelişmeleri öğrenmek üzere üç aylık bir süre için Fransa'ya gönderilmesi için ilgili makamlardan izin istemiş ve kendisi bu işi daha iyi öğrendiğinde ise Remlinger'e gerek kalmayacağını ve dolayısıyla da bu kişiye yıllık olarak verilen 1300 liradan tasarruf yapılacağını

¹⁷ *DH. MKT*, 2848/81, 30 Ca 1327 (19 Haziran 1909); *Sabah*, nr. 1588, 2 Kanunusani 1309 (15 Ocak 1894), s. 1; Besim Ömer, *Nevsal-i Afiyet*, 1315, İstanbul, s. 99.

¹⁸ *Sabah*, nr. 1488, s. 1; *Sabah*, nr. 1691, 15 Nisan 1310 (28 Nisan 1895), s. 1; *İkdam*, nr. 49, 19 Eylül 1894, s. 2; *İkdam*, nr. 7, 8 Ağustos 1894, s. 2.

¹⁹ *Tarik*, nr. 1030, 6 Şubat 1887, s. 2.

²⁰ Yıldırım, a.g.m., s. 212-213, s. 212; BEO, 2253/168926, 27 L 1321; *Cumhuriyet*, nr. 15863, 25 Eylül 1968, s. 2.

²¹ *DH. MKT*, 2848/81, 30 Ca 1327 (19 Haziran 1909).

²² *DH. MKT*, 2696/3, 5 Z 1326 (29 Aralık 1908); Unat, a.g.m., s. 165.

belirtmiştir.²³ Mahallî Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umumiye Reisi'nin Dâhiliye Nezaretine, 3 Ocak 1910 tarihli yazışmasından, Türk hekimlerinin kuduz ve bakteriyoloji konusunda kendilerini geliştirdikleri halde Remlinger'in hâlâ eski bilgileriyle yetinmeye çalıştığından insanları yanılttığını belirtmiştir. İlgili yazışmadan anlaşıldığına göre, görevden alınması için şikâyetler yapıldığı halde Remlinger, bazı makamları ve özellikle Fransa Büyükelçiliğini kullanarak görevinde kalmaya devam etmiştir. Hatta bundan dolayı teftiş heyetleri Daülkelb Tedavihanesi ve Bakteriyolojihane'nin teftişinden bile çekinmiştir.²⁴ Prof. Dr. Ekrem Kadri Unat'ın Cumhuriyet Gazetesi'ndeki 25 Eylül 1968'deki yazısından anlaşıldığına göre Fransız kökenli hekimlerin görevlerine devam etmesi Fransa tarafından bir saygınlık meselesi olarak görülmüştür.²⁵ Remlinger ise yönettiği kurumlarda işlerin iyi gittiği mesajını vermek için, Dâhiliye Nâzırına yazdığı evrakta, yapmakta olduğu hizmetlerden bahsetmiş ve Dâülkelp Tedavihanesi'nin Avrupa'dakilerle boy ölçüşebilecek seviyeye gelmiş olduğunu anlatmıştır.²⁶

1887 yılı başlarından 1898 yılı sonlarına kadar İstanbul içinden Dâülkelp Tedavihanesine müracaat edenlerin sayısı 760 kişi, Edirne'den 118 kişi olmasına karşılık Malatya'dan 1, Sivas'tan 1, Kayseri'den 1, Konya'dan 7 kişi olmuştur.²⁷ Genel itibarıyla de İstanbul'daki tedavihaneye uzak vilayetlerden pek gelen olmamıştır. Ulaşım imkânlarının sınırlı olduğu on dokuzuncu yüzyıl sonlarında kuduz bir hayvan tarafından ısırılmış olan bir insanın, geniş Osmanlı ülkesinin Yemen'den, Erzurum'dan, Şam'dan veya memleketin başka bir uzak vilayetinden İstanbul'daki tedavihaneye gelmesi pek kolay değildir.²⁸ Çoğu yerden ya ulaşım vasıtası bulunamamış veya gerekli yol parası tedarik edilememiştir. Bu durum taşradaki yetkililer tarafından defalarca İstanbul yönetimine bildirilmiştir. Mesela İkinci Ordu

²³ BEO, 3482/261120, 9 M 1327 (31 Ocak 1909).

²⁴ DH. MUİ, 54-1/11, 30 Z 1327 (12 Ocak 1910).

²⁵ Cumhuriyet, nr. 15863, 25 Eylül 1968, s. 2.

²⁶ ŞD, 646/57/7, 24 Z 1324 (8 Şubat 1907).

²⁷ YEE, 340/3-6, 1317 (1901).

²⁸ DH. MKT, 703/5, 7 S 1321 (5 Mayıs 1903); DH. MKT, 889/94/9, 9 B 1322 (19 Eylül 1904).

Komutanlığı, bölgedeki kuduz olaylarında artış olduğu, insanların tedavi için İstanbul'a gelmelerinin zor olduğu konusunda merkezî yönetimi bilgilendirmiştir.²⁹ 25 Ağustos 1894 tarihli İkdâm gazetesinin haberine göre, Aydın'da kuduz bir köpek tarafından ısırılan yedi kişi İstanbul'a gelerek günlerce tedavi altında kalmıştır.³⁰

Zamanla, sadece İstanbul'daki Dâülkelp Tedavihanesi'nin tüm memleket için yeterli olmayacağını kabul eden Osmanlı yönetimi, İstanbul'un merkezî birkaç yerinde ve ülkenin merkeze uzak vilayetlerinde de kuduzla ilgili tedavihaneler açmak için harekete geçmiştir. Buna bağlı olarak da Selanik, Erzurum, Şam, Yemen, Manastır gibi vilayetlerde kuduzla ilgili tedavi merkezleri kurulmuştur. Fakat gerek maddi imkânsızlıklar ve gerekse de doktor yetersizliğinden tüm vilayetlerde kuduzla ilgili sağlık merkezleri kurulamamıştır. Mesela kuduz tedavihanesi olan İstanbul ve Selanik'e yakın olan Edirne'de böyle bir sağlık kurumunun açılmasına gerek duyulmamıştır.³¹

Yoksul halkın maddî imkânsızlıklardan dolayı İstanbul'a tedaviye gelemediğini gelenlerin ise yollarda ve İstanbul'da mağdur olduğunun farkında olan devlet yöneticileri kuduz tedavisi görmesi gerekenlere maddi destek vermeye çalışmıştır. Bütçede öngörülen desteğin yetmediği görüldüğünde ise bütçeye fazladan ilaveler yapılmıştır. Halka gerekli parasal desteğin belediyeler vasıtasıyla verilmesi uygun görülmüştür.³²

İstanbul'da veya memleketin başka vilayetlerinde kuduzla ilgili tedavihaneler kurulsun da halkın kuduzla ilgili olarak bilinçlendirilmesi gerekmiştir. Özellikle, günlük haber ve uyarıları gazetelerden takip etmeyen, resmî görevlilerin tebliğlerinden uzak kalan kırsal

²⁹ *DH. MKT*, 997/55, 13 C 1323 (17 Haziran 1905).

³⁰ *İkdâm*, nr. 24, 25 Ağustos 1894, s. 2.

³¹ *BEO*, 2859/214380, 5 Ca 1324 (27 Haziran 1906); *DH. MKT*, 889/94, 9 B 1324 (29 Ağustos 1906) ; *DH. MKT*, 703/5, 7 S 1321 (5 Mayıs 1903); *BEO*, 2242/168090, 10 L 1321 (30 Aralık 1903); *BEO*, 2253/168926, 27 L 1321 (16 Ocak 1904).

³² *DH. İ. Um. Ek*, 88/105, 25 C 1332 (21 Mayıs 1914); *DH. EUM.VRK*, 16/23, 29 Ca 1334 (3 Nisan 1916); *DH. MKT*, 889/94/28, 9 B 1324 (29 Ağustos 1906); *DH. UMVM*, 95/53/15, 13 R 1335 (6 Nisan 1917); *BEO*, 3744/280746, 23 R 1328 (2 Temmuz 1910).

yerleşimlerde bu daha lüzumlu hale gelmiştir. Bunun için de halkı bilinçlendirmeye yönelik broşürler bastırma ve uzmanlar vasıtasıyla halkı aydınlatma yolu tercih edilmiştir.³³ Sadece bununla da yetinmeyen yetkililer, kuduz hayvanlar tarafından ısırılanların cebren sağlık kuruluşlarına getirilmesini, buralarda gerektiği kadar kalmalarını ve memleketlerine kaçanları da yine cebren geri döndürmeyi sağlamıştır.³⁴ Mesela Çatalca'nın Kızılca Ali Köyü'nde kuduz kurt tarafından yaralanmış olan Ömer bin Hüseyin, Dâülkelp Tedavihanesi'ndeki tedavisi tamamlanmadan memleketine döndüğünden yetkili makamlar tarafından tutuklanarak hastaneye geri getirilmiştir. Yine, kuduz tedavisine alındıktan sonra, hastanenin Sultanahmet'e nakli esnasında (1910 yılı) kaçmış olan, Kayseri'nin Develi ilçesinden, on beş yaşındaki Ohannes Oğlu Kirkor'un yakalanarak Sultanahmet Dizdariye Mahallesi'ndeki Daülkelp Tedavihanesi'ne getirilmesi için harekete geçilmiştir.³⁵ Fakat merkezi yönetimin tüm çabalarına rağmen yeterince bilinçlenmeyen yerel yöneticiler ve halk kuduz hayvanlara ve kuduza maruz kalan insanlara karşı yapılacak muamelede ihmalkâr davranmıştır.³⁶ 1916 yılına gelindiğinde bile kuduzla ilgili en önemli tedavi merkezlerinin bulunduğu İstanbul'un belediye sınırları içinde, kuduzdan ölenler olmuştur.³⁷ 1917 ve 1918 yılları içinde tüm Osmanlı ülkesindeki kuduz hastanelerine müracaat eden 1091 hastadan 255'i kuduz bir hayvan tarafından ısırıldığının ilk yirmi günü hastaneye müracaat etmemiştir. Hatta bu 255 kişiden 6 tanesi ısırıldıktan 50 gün sonra hastaneye müracaat etmiştir.³⁸

Tedavileri tamamlanarak memleketlerine gönderilenlerin hastaneyle ilişkisi kesilmemiş, ilgili hastalar birkaç ay daha resmî

³³ DH. MKT, 2612/112, 14 Z 1325 (18 Ocak 1908).

³⁴ DH. MKT, 889/94/25, 9 B 1324 (29 Ağustos 1906); *Tasvir-i Efkar*, nr. 1297, 22 Kanunuevvel 1914 (4 Ocak 1915), s. 4.

³⁵ DH. EUM. THR, 55/44, 27 Za 1328 (30 Kasım 1910); *İkdam*, nr. 43, 13 Eylül 1894, s. 3; *İkdam*, nr.52, 22 Eylül 1894, s. 2.

³⁶ DH. MKT, 889/94/22, 9 B 1324 (29 Ağustos 1906).

³⁷ Şehremaneti Sıhhiye Müdüriyeti, *İstanbul'un 1331, 32, 33, 35, 36, 37, 38 Senelerine Mahsus Sıhhi İstatistik*, 1339, İstanbul, s. 30, 31.

³⁸ *Sıhhiye Mecmuası*, Şubat 1338 (Şubat 1922), nr. 14, s. 42-45.

makamlar tarafından takip edilmiştir.³⁹ Böylece yapılmış olan tedavinin kesin netice verip vermediği öğrenilmek istenmiştir. Mesela tedavi edilerek gönderilen altı kişinin sağlık durumlarının iyi olduğuyla ilgili olarak İstanbul'daki yetkili mercilere rapor verilmiştir.⁴⁰ Suriye'den İstanbul'a kuduz tedavisi için gelmiş olan Musevi bir vatandaşın tedavisi tamamlanıp memleketine gittikten kırk sonra da sağlığının iyi olduğuna dair İstanbul'daki yetkili mercilere telgraf çekilmiştir.⁴¹ Dönemin yazışmaları incelendiğinde diğer hastalar için de aynı yolun takip edildiği ve elde edilen raporların hastane tutanaklarına da geçirildiği anlaşılmaktadır.

Kuduz hastalığının tedavisi ve önlenmesiyle ilgili faaliyet gösteren kurumlar sadece insanların tedavisi ile ilgilenmemiş hastalığın bulaştığı hayvanlarla ilgili de önlemler alınmış ve araştırmalar yapmıştır. Mesela insanlara saldırmış olan hayvanlar ve onlarla irtibatı olanlar, kuduzun daha fazla yayılmaması için, belediye görevlilerince itlaf edilmiş, cesetler gerekli tetkiklerin yapılacağı laboratuarlara götürülmüş, saldırıya uğramış olan inek ve at gibi hayvanlarla ilgili de gerekli incelemeler yapılarak raporlar tutulmuştur. Mesela Çatalca'da kuduz kurt tarafından yaralanmış olan inek ve at gibi yirmi civarındaki hayvanın incelenmesi için bölgeye giden uzman, yapmış olduğu incelemelerin sonrasında hazırlamış olduğu raporu yetkili mercilere sunmuştur. Ayrıca, kuduz hayvanlar tarafından hastalık bulaştırılan inek ve koyun gibi hayvanların etlerinin kullanılması da Dâhiliye Nezareti tarafından yasaklanmıştır.⁴²

³⁹ 2516/104, 14 R 1319 (31 Temmuz 1901); 2519/31, 20 R 1319 (6 Ağustos 1901); 2531/135, 29 Ca 1319 (13 Eylül 1901); ZB, 477/44, 30 Haziran 1323 (13 Temmuz 1907).

⁴⁰ DH. MKT, 2531/135, 29 Ca 1319 (13 Eylül 1901); YEE, 340/7, 1317 (1901); ZB, 478/95, 3 Eylül 1323 (16 Eylül 1907); *Mecmua-i Fünun-ı Baytariye*, Sene 2, nr. 2, Teşrinievvel 1325 (15 Ekim 1909), ss. 42-52, s. 49.

⁴¹ DH. MKT, 889/94/26, 9 B 1324 (29 Ağustos 1906).

⁴² DH. MKT, 889/94/22, 9 B 1324 (29 Ağustos 1906); *Tasvir-i Efkar*, nr. 1483, 26 Haziran 1915, s. 2; *İkdam*, nr. 10, 11 Ağustos 1894, s. 2; *İkdam*, nr. 11, 12 Ağustos 1894, s. 2; *İkdam*, nr. 16, 17 Ağustos 1894, s. 2; *İkdam*, nr. 47, 17 Eylül 1894, s. 3; *İkdam*, nr. 34, 4 Eylül 1894, s. 2; *İkdam*, nr. 47, 17 Eylül 1894, s. 2; *İkdam*, nr. 2123, 29 Mayıs 1900, s.3.

Kuduz tedavisinde hastaneye zamanında müracaat etmek, yapılacak tedavinin başarıya ulaması için oldukça önemlidir. Bundan dolayı İstanbul'daki merkezî yönetim taşra yöneticilerini sık sık uyarmış ve kuduz hayvanlar tarafından ısırılmış olanların hastaneye zamanında ulaştırılmasını istemiştir. Fakat dönemin ulaşım ve iletişim imkânları kısıtlı olduğundan planlanan bilinçlendirme faaliyetleri hedefine tam olarak ulaşmamıştır. Yapılmış olan yazışmalar, kuduz aşısının keşfinden ve İstanbul'da ilgili hastalıkla ilgili hastane açıldıktan yirmi küsur yıl sonra bile yerel yöneticilerden bir kısmının hâlâ gerekli bilince ulaşmadığını göstermektedir.⁴³ Dolayısıyla da istenmeyen sonuçlar ortaya çıkmıştır.⁴⁴ Gecikmelerin tek sebebi hastaneye olan uzaklık değildir tabii ki. Kırklareli'ndeki bir vatandaş, İstanbul'a yakın olduğu halde sağlık birimlerine gitmeyi ihmal etmiş ve ancak resmî makamların müdahalesiyle hastaneye gönderilmiştir. Fakat yaşanan gecikmeden dolayı da hasta kısa süre sonra ölmüştür.⁴⁵ Hiç hastaneye gelmeden ölenlerin sayısı ise az değildir.⁴⁶ 1901-1909 yılları arasında hastaneye müracaat eden 6808 kişinin 3238'i ısırıldığı ilk on günü içinde, 2611'i ısırıldığı ilk on günü ile yirmi günü arasında, 721'i ısırıldığı ilk yirmi günü ile otuz günü arasında hastaneye müracaat etmiştir. 6808 hastanın 238'i ısırıldıktan otuz gün sonra hastaneye müracaat etmiştir. 6808 hastadan 99'u verilen tedaviden olumlu sonuç alamayarak vefat etmiştir. Böyle bir olumsuzluğun sebebi ise ilgili hastaların hastaneye geç gelmesidir.⁴⁷ Gecikmelere dayalı ölümlerde ise merkezî yönetim, ihmalkâr davranan ve üzerine düşen vazifeyi yapmayan yetkili makamları mesul tutmuştur.⁴⁸

Dâülkelp Tedavihanesi'ndeki tutanaklara, hastaların uyruklarından milliyetlerine ve hangi hayvan tarafından nerelerinden ısırıldığına

⁴³ *DH. MKT*, 2606/41, 9 B 1322 (19 Eylül 1904); *DH. MKT*, 2612/112, 14 Z 1325 (18 Ocak 1908).

⁴⁴ *YEE*, 340/7, 1317 (1901); *DH. MKT*, 2612/112, 14 Z 1325 18 Ocak 1908().

⁴⁵ *DH. MKT*, 889/94/19, 9 B 1324 (29 Ağustos 1906).

⁴⁶ *DH. MKT*, 889/94/16, 9 B 1324 (29 Ağustos 1906), 18; *DH. MKT*, 2612/112, 14 Z 1325 (18 Ocak 1908).

⁴⁷ *Mecmua-i Fünun-ı Baytariye*, Sene 2, nr. 2, Teşrinievvel 1325 (Ekim 1909), ss. 42-52, s. 45, 46, 47.

⁴⁸ *DH. MKT*, 2606/41, 9 B 1322 (19 Eylül 1904); *DH. MKT*, 889/94, 9 B 1324 (29 Ağustos 1906).

kadar çok teferruatlı bilgiler işlenmiştir. Böylece bu tutanaklardan yıllık hasta sayılarından yapılan tedavinin başarı oranına kadar birçok bilgi elde edilebilmiştir.⁴⁹ Zoeros Paşa'nın hazırlatmış olduğu istatistiğe göre, 1887 senesinden (Dâülkelp Tedavihanesi'nin kuruluşundan) 1898 senesi sonuna kadar, hastaneye müracaat eden hastaların sayısı 3500'ü aşkın olmuştur. Tedavi edilenlerin sayısı 2112'si erkek, 399'u kadın, 290'ı askerî personel, 2231'i sivil vatandaş olmak üzere 2521 kişidir.⁵⁰ Hastaların yıllara göre dağılımı şu şekildedir (Sayısal veriler, ilgili tutanaklarda aylık olarak verilmediğinden, sayıların yıllara göre tutarlı olması için rumî tarihleri miladî tarihe çevirmeyi uygun bulmadık): 1303 ve 1304 senesi: 39, 1305: 38, 1306: 88, 1307: 112, 1308: 223, 1309: 252, 1310: 254, 1311: 329, 1312: 266, 1313: 343, 1314: 577. Bunların 290 tanesi askerî personeldir. Uyruk olarak ise 2521 hastanın 2426'sı Osmanlı vatandaşı, 95'i ise yabancıdır. Bunların ise 7'si Fransa, 4'ü İngiltere, 9'u Almanya, 10'u İtalya, 5'i Avusturya, 11'i Rusya, 44'ü Yunanistan, 1'i İran, 3'ü Karadağ, 2'si Bulgaristan, 2'si ise Sırbistan vatandaşıdır.⁵¹ Hastane tutanaklarına göre, 1887 senesinden 1898 senesi sonuna kadar tedavi edilen 2521 hastanın yaş dağılımı şu şekildedir: 10 yaşına kadar olanların sayısı: 514, 10 yaşından 20 yaşına kadar olanların sayısı: 654, 20 yaşından yukarı olanların sayısı ise 1353'tür.⁵² Hastaların hangisinin vücudunun hangi yerinden kaç yara aldığı da defterlere işlenmiştir. Mesela başından yara alanların sayısı 164 kişi olarak tespit edilmiştir.⁵³ Tutanaklarda hastaların yerleşim yerlerine göre de sayısal dağılım mevcuttur. Mesela Üsküp'ten 5, Kosova'dan 6, Yalova'dan 8, İzmit'ten 16, Ankara'dan 2 ve Geyve'den 6 kişi kuduz tedavisi için İstanbul'daki hastaneye müracaat etmiştir.⁵⁴

1908 yılına gelindiğinde kuduz tedavisi ve bakteriyoloji konusunda kendisini geliştirmek isteyen sağlık uzmanlarının hâlâ Fransa'ya gitmeyi

⁴⁹ DH. MKT, 889/94/15, 9 B 1324 (29 Ağustos 1906).

⁵⁰ YEE, 340/1, 2, 1317 (1901).

⁵¹ YEE, 340/2, 1317 (1901).

⁵² YEE, 340/3, 1317 (1901).

⁵³ *Mecmua-i Fünun-ı Baytariye*, Sene 2, nr. 2, Teşrinievvel 1325 (Ekim 1909), ss. 42-52, s. 45, 48.

⁵⁴ YEE, 340/4, 1317 (1901).

tercih ettiği görülmektedir.⁵⁵ Bu da Osmanlı ülkesinde dâülkelp hastaneleri ve bakteriyoloji enstitüleri açılrsa da bakteriyoloji sahasında derinlemesine çalışmalar yapacak bir ekibin oluşmadığını göstermektedir. Ayrıca, bakteriyolojihane ve dâülkelp tedavihanesiyle ilgili araç gereçler de Avrupa'dan ithal edilmeye devam edilmiştir.

Sonuç

II. Abdülhamit, Pasteur'un kuduz aşısını keşfinden kısa bir süre sonra bu tedavi metodundan faydalanmak için harekete geçmiş ve gereken adımları atmıştır. İlk anda İstanbul'da daha sonra ise Selanik, Şam ve Erzincan gibi yerlerde kuduzla ilgili hastaneler kurulmuştur. Fakat maddi imkânsızlıklardan ve gerekli sağlık personelinin yetersizliğinden tüm vilayetlere kuduzla ilgili sağlık birimleri kurulamamıştır.

Dönemin ulaşım ve iletişim imkânlarının kısıtlı olmasından halk sağlık kuruluşlarından yeterince istifade edememiştir. Devlet bu problemi ortadan kaldırmak için halkı bilinçlendirmeye çalışmak, kolluk güçlerini kullanmak ve hastanelere müracaat edenlerin yol masraflarını karşılamak gibi değişik yolları kullanmıştır. Fakat istatistikler incelendiğinde görülmektedir ki halkın bilinçlenmesi tam olarak mümkün olmamıştır. Bu durum hastane tutanaklarından ve dönemin yazışmalarında anlaşılmaktadır. Dolayısıyla da tedavisi mümkün olan bir hastalığa bağlı ölümler de devam etmiştir.

Kaynakça

Başbakanlı Osmanlı Arşivleri

BEO: 2236/167680, 2242/168090, 2253/168926, 2253/168926/2, 2683/201208/1, 2859/214380/1, 3482/261120/1, 3744/280746/1

İ. DH: 989/78144.

DH. EUM. THR: 55/ 44.

DH. EUM. VRK: 16/ 23.

DH. İD: 47/8/1.

⁵⁵ *DH. MKT,* 2696/3, 5 Z 1326 (29 Aralık 1908); *BEO,* 3482/261120, 9 M 1327 (31 Ocak 1909).

İ. HUS:111/ 144/1.

DH. İ. Um. Ek, 88/105, 8 Mayıs 1330.

DH, MKT: 703/5, 703/5/5, 703/5/9, 889/94/1, 889/94/4, 889/94/7, 889/94/9, 889/ 94/15, 889/94/18, 889/94/19, 889/94/22, 889/94/26, 889/94/28, 997/44/4, 997/55/1, 997/55/3, 1381/5/1, 2848/81/1, 2248/59/1, 2531/135/1, 2606/41/1, 2612/112/1, 2696/3/1, 2848/81/2.

DH. MUİ: 54-1/11/2.

DH. UMVM: 95/ 53/15.

ZB: 478/ 95/1, 477/44

YEE, 340/1, 340/2, 340/3, 340/7.

Y. PRK.SGE: 2/73.

Y. PRK.SH: 4/56/1.

Sürelî Yayınlar

İkdam, nr: 7, 10, 11, 16, 24, 26, 29, 30, 34, 43, 47, 49, 52, 2123, 2328.

Mecmua-i Fünun-ı Baytariye, Sene 2, nr. 2.

Sabah, nr: 1488, 1588, 1691, 3690, 2224.

Servet-i Fünun, nr. 217.

Sihhiye Mecmuası, Şubat 1338, nr. 14.

Tarık, nr. 1030.

Tasvir-i Efkar, nr. 1297.

Tercüman-ı Hakikat, nr: 2016, 2617.

The Times, 7 November 1885, 11 November 1885.

Kitap ve Makaleler

Besim Ömer, *Nevsal-i Afiyet*, İstanbul, 1315.

C. İsmail, "Patör'ün Hayatı" , *Musavver Fen ve Edeb*, nr. 66, 23 Teşrinisani 1316.

Doktor Osman Macit, *Kuduz*, Osmanlı Meziyet-i İktisadiye Kütüphanesi, İstanbul, 1327.

Ekrem Kadri Unat, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Mikrobiyoloji Tarihçesi Üzerine Bir Deneme", *Mikrobiyoloji Bülteni*, c. 4, S. 3, Yıl: 1970, s. 159-175.

Elmacı, İrfan, "Bilimsel ve Teknolojik Açıdan Osmanlı İmparatorluğu'nda XVIII. Yüzyıldan XIX. Yüzyıla Çiçek Aşısı ve Kuduz Aşısı", *Belleten*, S. 285, Ağustos 2015, s. 611-626.

Hüseyin Remzi, *Kuduz İleti ve Tedavisi*, Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye Matbaası, İstanbul, 1306.

Kanra, Güler; Kara, Ateş, “Kuduz; Patogenez, Tanı ve Profilaksi”, *Hacettepe Tıp Dergisi* 2001, 32(2), s. 114 – 124

Kocaoğlu, Emre, “Doktor Hüseyin Remzi Bey, Hayatı, Eserleri ve Bilimsel Bir Diyalogu”, *Lokman Hekim Dergisi*, 2015, 5 (2), s. 69-83.;

Özsoy, Metin; Yakıştıran, Selçuk; Özkan, Erkan, “2000 Yılında Kuduz Aşı Merkezine Başvuran Hastaların Değerlendirilmesi”, *Türk Hijyen Den Biyoloji Dergisi*, 2002, Cilt 59, No 1,2,3, s. 1 – 6

Talay, Aydın, *Sultan Abdülhamid*, Risale, İstanbul, 1991.

Timur, Taner, “Köpekler”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. 5, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, 1994, İstanbul, s. 87-89.

Uçar, Nail, “Pasteur’un Bıraktığı Kutsal Emanetler”, *Yıllarboyu Tarih*, S. 4, Nisan 1980, s. 25-27.

Yıldırım, Cemal, *Bilimin Öncüleri*, Tübitak, İstanbul, 1999.

Yıldırım, Nuran, “Kuduz Hastanesi”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, c. 5, s. 212-213.